

А. М. Ковтонюк*

ОСНОВНІ КОНЦЕПЦІЇ ПРАВА В ІНТЕГРАТИВНІЙ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Протягом багатьох століть досить актуальним було питання визначення поняття права. Вчені всього світу намагалися знайти відповідь на це кардинальне питання теорії держави і права. Впродовж усього цього часу сформувалась велика кількість концепцій праворозуміння. Усі вони дають своє власне визначення цього поняття. Однак саме зараз дослідження цього питання набуло нової актуальності, зокрема, в нашій державі, оскільки з розпадом Радянського Союзу з'явився новий простір та настали нові можливості трактування права. На пострадянському просторі поряд із сталими концепціями права з'явилась велика кількість нових течій та концепцій праворозуміння. У кожній із нових теорій були як свої засновники та прихильники, так і свої противники та критики. Однак, загалом теорії, що з'явилися, не давали однозначної відповіді на основне запитання теорії права — визначення поняття права.

Проаналізувавши увесь конгломерат даних концепцій, можна дійти висновку, що єдиною теорією, яка сьогодні дає найоптимальніший варіант визначення поняття права та є досить цікавою і неординарною, є інтегративна теорія права, яка заслуговує на увагу та дослідження.

Мабуть, інтегративний тип праворозуміння може стати найбільш адекватною відповіддю на ситуацію, що склалась, оскільки він покликаний за допомогою нового, неklasичного підходу до наукової раціональності побачити право як цілісне інтерсуб'єктне явище і еклектично не об'єднати, а синтезувати теоретично вагомими моменти, що напрацьовані конкуруючими науковими теоріями.

Слід відмітити, що автором терміна “інтегративна юриспруденція” є американський філософ права Джером Холл. На його думку, природно-правова традиція може бути оновлена за рахунок її поєднання з аксіологічним (ціннісним) підходом у праві. При цьому, на думку Холла, цінності повинні розглядатись як обов'язковий атрибут правової норми, а норми повинні сприйматись як “захищені ціннісні судження”.

У 60-х роках ХХ ст. в буржуазній правовій теорії спостерігалась тенденція відродження концепції природного права. Характерна особливість цього процесу полягала в тому, що тогочасні представники школи природного права брали на озброєння категорію цінності, яка проголошувалась фундаментальним поняттям філософської думки.

Визнаючи основою своєї теорії природно-правову концепцію, Дж. Холл в той же час намагається, об'єднавши на її базі інші школи права, створити нову філософію права — “інтегративну юриспруденцію”. Його погляди висловлені в ряді таких статей як “Інтегративна юриспруденція”, “Правова теорія і юриспруденція”, “Тенденції в американській філософії права і визначення “права”, “Прогрес американської юриспруденції”, що були опубліковані у збірнику “Дослідження по юриспруденції і кримінальній теорії”¹.

© Ковтонюк А. М., 2007

* аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка

¹ Hall J. Studies in Jurisprudence and Criminal Theory. — N. Y, 1958. — 250 p.

Слід зробити застереження: концепція Дж. Холла не може бути віднесена до природно-правового напрямку в його традиційному розумінні, хоча сам автор визначає свою теорію як природно-правову. В основу свого тлумачення природного права Холл кладе поняття цінності, яке він розглядає як етичну категорію або етичні принципи.

Норма права, будучи імперативно-гіпотетичним судженням, “включає в себе певні етичні принципи і завдяки цьому являється цінністю. Норми права являють собою певну актуалізацію поняття цінності”². Як і слід було очікувати, цінність як етична категорія береться Дж. Холлом поза аналізом його класового змісту.

Сутність типової буржуазної постановки питання про свободу, та цінності — це судження про свободу та про цінності взагалі³. Зрозуміло, потрібно вивчати проблему співвідношення етики і права. Не викликає сумнівів і необхідність дослідження у всіх аспектах проблеми цінності. Постановка цієї проблеми правомірна як у філософській, так і в правовій науці. Підходячи до рішення даного питання з усіх класових позицій, буржуазні філософи викривили поняття цінності, розглядаючи його схоластично у відриві від життя⁴.

Універсальним оцінкам абстрактного характеру марксизм протиставляє класову диференціацію оцінок: “неможливо вивчати дійсний стан речей”, не кваліфікуючи, не оцінюючи його по-марксистськи, чи по-ліберальному та по-реакційному”⁵.

Саме таким чином розумілася в радянській правовій теорії проблема оцінки, що містилася в соціальних, у тому числі і правових нормах. “... щоб направити поведінку і діяльність людини у принагідному для суспільства чи його окремого класу напрямку, необхідна норма в якості критерію оцінки і регулятора його вчинків”⁶.

Згідно суджень Дж. Холла, етичні принципи (цінності, а значить і оцінки) історично мінливі. Тому він не приймає ідеї вічного, незмінного природного права. Природне право, в уявленні Дж. Холла, — це система втілених в праві етичних принципів даної епохи.

Спробуймо дослідити, які положення і яких саме теорій об’єднує інтегративна юриспруденція. Цікавим також є те, наскільки вдається сьогодні узгодити певні кардинально відмінні, положення різних теорій права, що об’єднуються в інтегративній юриспруденції.

Від традиційного протиставлення природного права позитивному інтегративна юриспруденція рішуче відмовляється. Розділення природного права і позитивного ліквідує зв’язок останнього з етичними принципами. Система цінностей даної теорії не складає самостійного правового ряду. Інтегративна юриспруденція направлена на те, щоб етично виправдати діюче право, виходячи з нього самого. “Законодавці, судді, офіційні і приватні особи шукають морально-ціннісне вирішення в межах своєї компетенції інтерпретуючи право”⁷. Для інтегративної юриспруденції цінність і норма права в плані етики — одне і теж. Вона відмовляється від пошуків морального виправдання діючого права поза

² Hall J. Integrative Jurisprudence. — N. Y, 1961. — 29 p.

³ Митин М. Б. О XII Международном философском конгрессе в Венеции // Вопросы философии. — 1958. — № 12.

⁴ Мшвениерадзе В. В. Идеалистическая гносеология на службе антигуманизма. — М.: АН СССР, 1964. — С. 222-223.

⁵ Ленин В. И. Полное собрание сочинений. — т. 29. — 240 с.

⁶ Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм. — М.: Госюриздат, 1960. — 15 с.

⁷ Hall J. American Tendencies in Legal Philosophy and the Definitions of “Law”, op. cit., — 129 p.

ним самим, щоб виключити можливість критики цього права. Таким чином, інтегративна теорія права знаходиться поза традиціями природно-правового напрямку в його класичному розумінні. У той же час вона не відходить від вирішення традиційного для природно-правової школи питання про те, “що є право і яким воно повинно бути”. Однак в інтегративній юриспруденції підміняється питання про те, яким повинно бути діюче право, питанням про те, що “повинно бути” з точки зору самого діючого права. Іншими словами, інтегративна юриспруденція займається дослідженням належності, вираженої в діючому праві, в той час як в традиціях природного права диктували позитивному праву вимоги належного.

Відмова від правового дуалізму дає можливість намітити конструктивний план зближення з іншими правовими вченнями. “Традиційний природно-правовий напрямок повинен цікавитись розробленням основних юридичних понять, котрі повинні складати принципову частину всякої адекватної юриспруденції”⁸. Тому, щоб заповнити цю прогалину, використовуються завоювання нормативізму і правового реалізму та уникаються при цьому їх недоліки. Інтегративна юриспруденція — це черговий, необхідний етап розвитку правової думки. Кожна з існуючих шкіл страждає неповнотою і партикуляризмом, подолати які змогла саме інтегративна юриспруденція.

Поєднання нормативістського, соціологічного та природно-правового напрямків дає можливість використовувати їх переваги і в той же час ліквідувати недоліки, що властиві кожному з них окремо. На основі такого союзу досягається “синтез юридичного поняття, цінності і факта”, тобто виникає “інтегративна юриспруденція”.

Постають запитання, як можна поєднати правову онтологію Кельзена, стрижнем якої є постулювання формальної належності, байдужої до конкретної поведінки учасників процесу, з теорією правового реалізму, що зводить значимість нормативного матеріалу до нуля, а також яким повинно бути поняття самого права в “інтегративній юриспруденції”?

Термін “право” в інтегративній юриспруденції має три значення. Перше з них тісно пов’язане з природно-правовою традицією, акцент у якому робиться на “обов’язок підкорятися уряду”, на “морально зобов’язуючих властивостях будь-якого правового порядку”. Друге значення терміна “право” включає в себе веління держави, це те, “що держава оголосила нормою”. Таке розуміння характерне для юридичного позитивізму. В даному випадку мова йде про розуміння права як позитивного законодавства в його формальних характеристиках. Слід відмітити, що вплив на розвиток інтегративної юриспруденції зробило “чисте” вчення про право Ганса Кельзена. Г. Кельзен, будучи засновником юридичного неопозитивізму, притримувався позитивістського погляду щодо отождолення права і закону. Однак при цьому він усвідомлював, що проблема справедливості як ціннісне питання перебуває поза межами правової теорії (що в свою чергу, обмежено аналізом позитивного права як правової реальності), а також те, що ця проблема має для правової політики вирішальне значення. Він спробував поглянути на неї — і особливо на вчення про природне право — з наукової точки зору. Г. Кельзен усвідомлював, що поняття справедливості потрібно відрізнити від поняття права. Норма справедливості видає припис, як у частині змісту має формуватися право — тобто така система норм, котрі регулюють людську поведінку, запроваджуються через людські акти і є дієвими; одним словом позитивне право. А те, що норма справедливості велить,

⁸ Hall J. Integrative Jurisprudence. — N. Y, 1961. — 19 p.

щоб люди поводитись певним чином, то вона посилається на той акт, яким запроваджується право. Ось чому справедливість, на думку Г. Кельзена, не може бути тотожною праву.

Деякі питання чинності права, тобто для питання, чи його норми повинні застосовуватися й чи належить їх дотримуватися, вирішальним є співвідношення, що припускається між справедливістю й правом. У цьому плані протистоять один одному два діаметрально протилежні погляди. За одним із них позитивне право може вважатися чинним лише тоді, й настільки, коли й наскільки його запровадження відповідає вимозі справедливості. Чинне право — це справедливе право, а всякий несправедливий порядок людської поведінки не має жодної чинності й не є правом, якщо під правом розуміти лише чинний порядок. Це означає, що чинність норми справедливості виступає основою для чинності позитивного права. А за другим поглядом, чинність позитивного права незалежна від чинності норми справедливості. Позитивне право має чинність не тому, що воно справедливе, тобто не тому, що його запровадження відповідає певній нормі справедливості, а має чинність навіть тоді, коли є несправедливим. Отже, його чинність незалежна від будь-якої норми справедливості. Це погляд правового позитивізму — висновок позитивістського або реалістичного правознавства, протиставлюваного ідеалістичній науці про право⁹.

При цьому слід зазначити, що вказані значення права не сумісні один з одним і ґрунтуються на різноманітних засадах. Третє, принципово відмінне від інших, значення права бере початок з теорії “правового реалізму” і включає в себе “поведінку офіційних осіб”. Право в цьому значенні за своїми посиланнями та за своїм характером не знаходиться у сфері законодавства.

Підводячи підсумок слід наголосити, що велика кількість учених відмічають відмінність права в рівній мірі всім трьом перерахованим значенням, які разом і окремо охоплюються визначенням права.

Таким чином, інтегративна юриспруденція широко відкриває двері будь-якому розумінню права. Правом виявляється і нормативний акт, і конкретна дія офіційної особи, і правове пізнання.

Однак з плином часу інтегративна юриспруденція як кожна концепція права відчула зміни та певне видозмінення. Справа в тому, що історичні умови зумовили появу нових представників даної теорії, а з ними і появу нових тенденцій до видозмінення даної теорії. На даний час інтегративна теорія права у своїй основі містить інші положення, аніж ті, які були сформульовані та закладені Дж. Холлом. Більше того, сьогодні спостерігається тенденція, що кожен з дослідників визнаючи основні ідеї інтегративної юриспруденції, намагається дати власну інтерпретацію даної теорії. Зокрема, В. В. Лазарєв вважає, що “... в наукових цілях і в інтересах ефективної правотворчості слід привітати різні підходи до права, різні визначення права і намагання до їх синтезу в рамках єдиного поняття” і пропонує власний варіант “інтегративного” визначення права. Проте слід зауважити, що сьогодні представники однієї, здавалось би, течії по-різному трактують поняття “право” та відстоюють дещо різні позиції. Зокрема, якщо В. В. Лазарєв, здійснюючи теоретико-правовий синтез, залишається в цілому на позиціях етатизму¹⁰, то, наприклад, Р. З. Лівшиц пов’язує свій варіант “інтегративного” праворозуміння з ідеями соціологічної школи. Учений вважає, що можна знайти таку узагальнюючу теоретичну конструкцію, котра здатна

⁹ Кельзен Г. Чисте правознавство. — К.: Юніверс, 2004. — 426 с.

¹⁰ Етатизм — напрямок політичної думки, що розглядає державу як найвищий результат і ціль суспільного розвитку

синтезувати три різних підходи до права (нормативний, соціологічний і ціннісний). Для цього “слід просто відкинути відмінність кожної зі шкіл і залишити те загальне, що їх об’єднує. А об’єднує їх уявлення про право як систему загального порядку”¹¹.

На думку цього вченого, така теорія може “примирити” існуючі в різних варіантах праворозуміння теоретичні опозиції “ідеального” і “матеріального”, “раціонального” і “ірраціонального”, “належного” і “суцього”, “суб’єктивного” і “об’єктивного”, “природного” і “сконструйованого” в праві, оскільки право як своєрідний багатокутник включає в себе всі ці сторони. З позицій комунікативної теорії права, концепція якого сформульована в ряді робіт автора, і яка являє собою один з варіантів інтегративного праворозуміння, право розглядається як таке, що включає в себе ідеальне і матеріальне, раціональне і ірраціональне, належне і суще, об’єктивне і суб’єктивне, природне і сконструйоване, статичне і дієве, динамічне.

Феноменолого-комунікативна концепція права, засновником якої є Р. З. Лівшиц, визнає власну природу права, що не відноситься ні до яких штучних конструкцій та соціокультурних закономірностей і нерозривно пов’язується з комунікативною природою самої людини — суб’єкта права. Цим обґрунтовується можливість виникнення права як в державі, так і безпосередньо в суспільстві, при чому цей комунікативний процес нерозривно пов’язаний з індивідуальною та з суспільною психікою. На думку автора даної концепції, право одночасно являє собою ідею і текст, норму і відношення до права, імперативно-атрибутивні переживання і соціалізовані цінності. Зміст права багатогранний. У даному випадку мова йде про правову ейдетику¹², знання якої розкриває онтологічний зміст права, як воно є (існує). Таке знання претендує на загальність, оскільки різноманітні прояви права пов’язує єдиний ейдетичний зміст. Мабуть, дещо схоже мав на увазі Ж.-Л. Бержель, коли писав: “... Право як таке являється одночасно продуктом подій соціального порядку і проявів волі людини, явищем матеріальним і сукупністю моральних і суспільних цінностей, ідеалом і реальністю, явищем історичного плану і нормативного порядку, комплексом внутрішніх актів волі і актів підлеглості, актів волі і актів примусу ... Що стосується різних проявів права, вони носять частковий характер і виражають в більшій чи меншій мірі те, що залежить від конкретної юридичної системи: або соціальний механізм, або моральні цінності, індивідуалізм чи колективізм, владу чи свободу ...”¹³.

Ріст і диференціація сучасного наукового знання в його позитивістському варіанті, по суті справи, не має меж, і тому кожна наукова галузь прагне протиставити цій тенденції своє прагнення до об’єднання, синтезування і нового впорядкування розрізнених з тих чи інших причин фрагментів знань. Кожна велика галузь сучасного права відчуває подрібнення і синтезування предмета регулювання, така ж ситуація спостерігається в сучасних галузях правознавства загального призначення — юснатуралізмі, юридичному позитивізмі і соціологічній юриспруденції. Саме інтегративний тип праворозуміння намагається об’єднати та синтезувати різні фрагменти та частинки наукового знання.

Затяжна ідейна конфронтація і нові розмежування між позитивістським юридичним аналізом і природно-правовим аналізом супроводжуються сьогодні, як і в минулі історичні епохи, деякими взаємними уступками і частими спробами

¹¹ Лившиц Р. З. Теория права. — М.: Юриздат, 1994. — 53 с.

¹² Ейдетика — вчення про чисті сутності чи ідеальні форми явищ свідомості, що розглядаються як незалежні від реальної дійсності і чуттєвого досвіду.

¹³ Бержель Ж.-Л. Общая теория права. — М.: Юриспруденция, 2000. — 36 с.

в тій чи іншій формі зблизити непорушні методологічні позиції і установки. Схожі спроби були зроблені і в рамках інтегративного (синтезуючого) правознавства (Дж. Холл, П. Г. Виноградов, А. С. Яценко).

Право як соціальне явище і як частина соціального досвіду являє настільки важливий елемент соціального буття, писав П. Г. Виноградов (1854-1925), що в цій своїй якості воно виконує не менш важливі соціальні функції, чим як скажімо, механізм держави чи спосіб розподілу влади в державі. Свій підхід до вивчення права він називав синтетичним, інтегративним, протиставляючи і відособлюючи його від аналітичного методу Дж. Остіна і його послідовників. Небезпека аналітичного методу пов'язана з тим, що абстрактні поняття і терміни часто сприймаються юристами-аналітиками таким чином, нібито питання про ці терміни і їх формальні класифікації складають сутність всієї юриспруденції. В кінцевому рахунку складається особливий "світ понять", в якому відбуваються постійні оновлення, критика, захист і руйнування абстрактних конструкцій. Раніше позитивісти в особі Конта і Спенсера проklamували прихід соціологічної науки, якій належить завершити коло природних наук і увінчати собою зусилля людського пізнання. Сучасні ж мислителі, на думку П. Г. Виноградова, не настільки оптимістичні і виставляють велику кількість застережень і обмежень.

Отже, проведений аналіз дав нам змогу переконатися в тому, що інтегративний тип праворозуміння можливо і не дав бажаної однозначної відповіді на запитання про визначення поняття права, однак позитив даної теорії в тому, що на відміну від інших концепцій праворозуміння, інтегративна юриспруденція зробила спробу об'єднати існуючі концепції права (або, принаймні, їх певні позитивні елементи), синтезувати їх та знайти найоптимальніший варіант визначення поняття права.

Як ми вже змогли переконатися, визначення поняття права, яке пропонується інтегративною юриспруденцією, дуже широке. Однак можливо таке досить широке визначення поняття права для сучасної теорії — один з засобів, за допомогою яких вона намагається визначити внутрішні суперечки. У будь-якому разі слід віддати належне інтегративній юриспруденції, яка є єдиною в своєму роді, оскільки їй вдалося поєднати в собі положення різних і, навіть, суперечливих теорій права, які ніколи не мали між собою майже нічого спільного, внаслідок чого ми отримали визначення поняття права, в якому кожен прихильник тієї чи іншої теорії права може знайти своє власне бачення цього явища. На сьогоднішній день це одне з найоптимальніших та найґрунтовніших визначень поняття права.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою теорії та історії держави і права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 10 від 22 травня 2007 року)*

